

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 1, Nisan/April 2021

Nihal YAVUZ

Dr. Öğr. Üyesi, Başkent
Üniversitesi/Türkiye
nhlkara84@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8449-7071>

Şeyhülislâm Yahyâ'nın Gazellerinde Zaman Mefhumu*

*The Concept of Time in the Lyrics of
Şeyhülislam Yahya*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 12.02.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 07.03.2021

Yayın Tarihi/Published: 30.04.2021

Atıf/Citation

Yavuz, Nihal (2021). Şeyhülislâm Yahyâ'nın Gazellerinde Zaman Mefhumu. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5 (1), s. 130-148. DOI: 10.34083/akaded.879212.

Yavuz, Nihal (2021). The Concept of Time in the Lyrics of Şeyhülislam Yahya. *Journal of Academic Language and Literature*, 5 (1), s. /p. 130-148. DOI: 10.34083/akaded.879212.

<https://doi.org/10.34083/akaded.879212>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

*Bu yazı, 12-13 Aralık 2019 tarihinde İstanbul Yıldız Teknik Üniversitesi'nde düzenlenen VI. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan bildirinin genişletilerek yeniden düzenlenmiş şeklidir.

Öz

Zaman mefhumu, insanlık tarihi boyunca zihinleri meşgul eden problemlerden biri olmuştur. Sınırlı ve ne kadar süreceği belli olmayan hayatında insan, zamanı anlamaya, aşmaya ve tanımlamaya gayret etmiştir. Felsefi açıdan kozmolojik, insan merkezli ve insan dışı unsurlarla temellendirilerek zamana dair açıklamalar getirilmiştir. Zaman, mitolojilerde ise tanrı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında zaman İslamiyet'in de üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Doğu ve Batı düşünce sisteminde, mitolojilerde, dinlerde, tasavvufta önemli bir yer işgal eden zaman, edebiyatta da kendine önemli ölçüde yer bulmuştur.

Zaman, klasik Türk edebiyatının en çok tercih edilen nazım şekli olan gazellerde geçicilik, tahripkârlık, acımasızlık gibi sıfatlarla aşğın üzerinde olumsuz etkiler yaratan bir unsur olarak işlenir. Tasavvuf anlayışının bir ürünü olan ibnü'l-vakt düşüncesi ile geçmiş ve gelecek zamandan ziyade âna vurgu yapan anlayış eserlerde ele alınır. Bunlardan başka, yaşadığı toplumun bir parçası olan şairlerin şiirlerinde, yaşadıkları devrin ruhunu görmek de mümkündür.

17. yüzyılda yaşayan ve gazelde usta olarak kabul edilen Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, akıcı ve rindâne gazelleriyle dikkat çeken bir şairdir. Bu çalışmada, Şeyhülislâm Yahyâ Divânı'nda yer alan gazellerden hareketle, âşık kimliğiyle karşımıza çıkan şairin zaman üzerine getirdiği yorum ve yaklaşımlar doküman analizi yöntemiyle incelenmiş; gazeller üzerinden şairin zaman algısı irdelenmiştir. Bu irdeleme sonucunda genel olarak mitoloji temelli bir zaman anlayışının şairin gazellerine yansıdığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Zaman, zaman felsefesi, mitoloji, Şeyhülislâm Yahyâ, gazel.

Abstract

Time has been one of the problems occupying minds throughout human history. In his limited and uncertain life, man tried to understand, transcend and define time. In terms of philosophy, explanations about time have been made based on cosmological, mystical, anthropocentric and non-human elements. Time has been accepted as God in mythologies. In addition, the issue of time has been a subject that Islam also emphasized. Time occupying an important place in the Eastern and Western thought system, mythologies, religions, and Sufism has also found a significant place in literature.

Time is treated as an element that creates negative effects on the lover with adjectives such as transience, destructiveness, and ruthlessness in ghazals, which are the most preferred verse of Classical Turkish literature. The thought of ibnü'l-vakt, which is a product of the understanding of Sufism, and the understanding that emphasizes the moment rather than the past and the future are discussed in the works. Apart from these, it is possible to see the spirit of the period they lived in the poems of the poets who came out of society.

Şeyhülislam Yahya Efendi, who lived in the 17th century and is regarded as a master in ode, is a fluent poet who draws attention with his ghazels and rink. In this study, based on the gazelles in the Şeyhülislam Yahya Efendi's Divan, the poet's interpretations and approaches on time, who came before us as a lover, were examined through the document analysis method; the poet's perception of time is examined.

Keywords: Time, philosophy of time, mythology, Şeyhülislâm Yahyâ, lyric.

Giriş

“Kökü, eski bir İran dini akımı olan Zurvanizm'deki zaman ve kader tanrısı Zurvan ismine kadar uzanmakta olup Avested'da zaman anlamındaki zrvan/zurvan kelimesinin bir başka telaffuzu olan zaman” (Kutluer, 2013), genel olarak “olmuş ve olacak hâdiselerin birbiri ardınca cereyan edişinin düşüncemizde meydana getirdiği başı ve sonu belli olmayan soyut kavram (Kubbealtı, 2021) olarak tanımlanır.

Zaman, felsefenin uğraşı alanlarından biridir. Bu uğraşı Eflatun'dan başlayarak günümüze kadar devam etmiştir. “Eflâtun'un Timaeus'unda kozmik zaman (khronos), Tanrı'nın özünde hareketsiz duran ezeliyetin (aion) sayıya göre hareket eden ve süreklilik taşıyan hayalî bir ikonü veya kopyasıdır (eikon). Eflâtun kozmik zamanın mahiyetini “gökkürelerin gün, ay ve yılları meydana getiren seyri” şeklinde tanımlamaktadır” (Kutluer, 2013).

Oktav (2017), zaman görüşlerini ele aldığı çalışmasında felsefe tarihi boyunca ortaya konulan zaman felsefeleri hakkında bilgi verir. Buna göre; zamanı harekete bağlayan Aristo, önce hareketin sonra zamanın olduğunu ve zamanın tamamen nesnel olduğunu savunur. Öncelik ve sonralığa işaret eden Aristo için gerçek olan zaman, iki hareket arasındaki “an”dır. Aristocu zaman anlayışı uzun yıllar sürmüş, İslam filozoflarından Kindî, Farabî, İbn Sina ve İbn Rüşd'ün zaman teorileri üzerinde etkili olmuştur.

Zamanın harekete bağlı olmadığını, haliyle hareket olmadığına da zamanın olduğunu ve bunu zihnimizle algıladığımızı öne süren Augustinus öznel zaman kavramını dile getirir. Augustinus'a göre “fiziksel zaman gerçek değildir. Gerçek olan fiziksel olayların zihnimizde bıraktığı izlenim olan öznel zamandır (Oktav, 2017:721).”

“İslâm felsefesinde zaman etrafındaki tartışmaların kavramsal çerçevesini Eflâtun'un Timaeus'u, Aristo'nun Müslümanlarca es-Semâ'ü't-tabî'i adıyla bilinen Phusike Akroasis'i (Physica), Aristo'nun sanılan Plotinus'a ait Ennead'ların IV, V ve VI. Kitaplarından özetlenen Theologia (Ar. Esülûcyâ) ve İskenderiyeli Hıristiyan filozof John Philoponus'un (Yahyâ en-Nahvî) aslı kayıp olan ve bir kısmı Arapça'ya intikal eden De aeternitate mundi contra Aristotelem adlı eseri gibi metinler oluşturmuştur (Kutluer, 2013).”

Küçük (2002), İslam filozoflarının zaman düşüncesi hakkında şu bilgileri verir: Konuyu değişik yönleriyle ele alan Kindî (ö. yaklaşık 252/866), Fârâbî (ö.339/950) ve İbni Sînâ (ö. 429/1037) gibi İslâm filozofları, Aristo'nun etkisiyle zamanı hareket ile ilgili olarak önceden ve sonradan oluşuna göre sayı ve ölçü şeklindeki bir sıfat olarak tanımlamışlardır.

İhvân-ı Safâ da felsefe ansiklopedilerinde çeşitli zaman tanımları arasında Aristocu zaman görüşüne uygun bir tanım aktarır. Bu tanıma göre; zaman gök kürenin hareketinin sayısıdır. Aristocu zaman anlayışını benimseyen İslâm filozoflarından farklı olarak Augustinus'un öznel zaman görüşünü benimseyen Ebu'l- Bereket el Bağdadî zaman hakkında on değişik görüş aktardıktan sonra öncekilerden farklı olarak zamanı hareketin ölçüsü olarak değil de varlığın ölçüsü (mikdarü'l-vücüd) şeklinde tanımlar. Sezgici filozof Gazâlî, zamanın da sezgiyle kavranabilen bir kavram olduğunu söyler. Zamanın hareketten önce ve sonra var olduğunu söyleyen Gazâlî, zamanı bu hareketlerin ölçüsü olarak tanımlar. İbn Rüşd ise tam tersine hareket olmaksızın zamanın olmayacağını savunur.

Felsefi açıdan zamana getirilen yorumlardan başka mitolojilerde ele alınan şekliyle zaman hesaplanan, harekete veya mekâna bağlı olan bir öge değil; başlı başına olaylara hükmeden bir tanrıdır. Zaman tanrılarında biri İran mitolojisinde Zurvan olarak karşımıza çıkar. "Zurvan'ın kökenlerine bakıldığında arkaik tanrının söz konusu olduğuna kuşku yoktur. Ghirsman (omuzlarından çıkan) ikizleri doğuran erdişi ve kanatlı bir tanrıyı tasvir eden bir Luristan tunç heykelinin, Zurvan'ı temsil ettiği kanısındadır. Eğer bu yorum doğruysa, Ahura Mazda ve Ehrimen'in babası olarak Zurvan mitinin, ilk yazılı tanıklardan çok daha eski bir çağda da bilindiği sonucuna varılabilir (Eliade, 2019: 404)." "Zurvanizm, Mecûsilik içerisinde ortaya çıkmış, zamanı bir tanrı olarak esas almış ve her şeyin başlangıcına yerleştirilmiş bir inançtır. Avesta'da geçen zaman güç sahibi ve kendinden yardım dilenen bir tanrıya işaret eder (Kızıl, 2013: 296-297)."

Eliade (1994), ilkel toplumlardan bu yana zamanın döngüsel bir şekilde kendini yenilemesinden ve buna bağlı olarak yeni yıl senaryoları içerisinde insanlığın kendini tekrarlayan bir yeniden doğuşundan bahseder. Uysal (1959), Hint ve İran mitolojisinde doğup Helenistik dönemde Mezopotamya ve Yunan kültürüyle etkileşim halinde olan ve sonsuz zamanı temsil eden Mihtra ile birlikte 'tanrısallaşmış zaman' kavramının Helenistik ve Roma medeniyetlerinde devam ettiğine dikkat çeker. Bunlardan başka Yunan mitolojisinde Kronos, zamanı yaratan ve zamanda hareket eden bir tanrı olarak yer almaktadır.

İslâmiyet öncesi Arap kültüründe öldürüp diriltlen bir tanrı olarak kabul edilen Dehr, insan üzerindeki olumsuz etkisinden dolayı sevilmez ve insanın yaşadığı kötü kaderin müsebbibi olarak görülür. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v.)'e nispet edilen "Dehre sövmeyiniz, zira dehr Allah'tır" hadisini ele alan İbn Arabî kâinata Allah tarafından konulan ve bir düzen unsuru olan mutlak ölçünün (dehr) bu anlamıyla Allah'ın bir tecellisi olduğunu belirtir (Küçük, 2002: 226)." İslâmiyet öncesinde var olan bu inanışa Kur'an-ı Kerim'de "Hem dediler ki: O hayat, sırf bizim dünya hayatımızdan ibarettir. Ölürüz ve yaşarız ve bizi ancak zaman yok eder. Câsiye, 45/24" ayeti ile bu anlayış kınanmaktadır.

Ögel (2003, 238), Türk mitolojilerinde dünyanın/acunun zaman ve felek anlamında kullanıldığını; zamanın/ödün Türk kültüründe insan hayatını, kaderini etkileyen bir unsur olduğunu belirtir. "Türklerin 'Oğuz' yahut 'Öd-Tengri'si de İranlıların 'Zurvan' yahut 'Yezdan'ı Hintlilerin 'Kala Yama'sı Kur'an'ın meçhul 'Zülkarneyn'i de eski bir zaman

tanrısından başka bir şey değildir. Ancak önemli olan bu tanrıların hepsinin zaman (özellikle döngüsel zaman) ile bağlantılı olup bir biçimde eski zaman çarkını (çarkıfeleği) iki boynuzlu boğa yahut öküz yahut at ile bir anlam ilişkisinde bulunmalarındır (Enveri, 2019: 296).”

Allah’ın her şeyin üzerinde tutulduğu ve her şeyden münezze olarak vasıflandırıldığı İslâmiyet’teki zaman anlayışının temelleri Kur’ân-ı Kerim’e dayanır. Ayetlerde geçen zaman ifadelerine göre “Kur’ân-ı Kerim’de zamanı ifade eden çeşitli kelimeler hem bir işin ya da ibadetin vaktini bildirmek yahut tarihî bir hadiseye atıfta bulunmak amacıyla kronolojik başlamalarda hem de kozmolojik anlamda yer alır (Kutluer, 2013).” Aynı zamanda İslâmiyet’te “zamanı icat etmekten söz edilemez; burada sorumluluk sahibi varlıklar olarak, yaptığımız davranışları serbest bırakan Tanrı buyruğunu ve iradesini bize bir zaman anlayışı söz konusudur (Akbaş, 2003: 415).”

Felsefe, mitoloji ve dinin yakından meşgul olduğu zaman mefhumu, edebiyatın da ilgi alanına girmektedir. Klasik Türk edebiyatında sık kullanılan bir unsur olarak karşımıza çıkan zaman, bir yandan dinî-tasavvufî boyutta ibnül-vakt, ân-dâim, şeb-i yeldâ kavramları içerisinde işlenirken; diğer yandan şairlerin, olumsuzlukların sebebi olarak gördüğü dehr, felek, rüzgâr gibi kavramlar etrafında şekillenmiştir.

Klasik Türk edebiyatında zamana dair iki yönlü akademik çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri divan tahlillerinde bölüm olarak; diğeri ise lisansüstü çalışmalarda müstakil bir konu olarak ele alınması şeklindedir.

Güven (1988), Kılınç (2007), Yerlikaya (2008), Doğan (2010) çalışmalarında ele aldıkları divanları sadece zaman açısından tahlil etmişlerdir. Çavuşoğlu (1971), Tolasa (2001), Sefercioğlu (2001) ve Kurnaz (1996) divan tahlillerinde zaman konusunu genel olarak zaman, yıl, ay, mevsimler, gün ve günün bölümleri olarak ele almaktadır. Bu çalışmalara göre klasik Türk edebiyatında zaman, umumiyetle şikâyet edilen bir unsur olarak eserlerde yer alır. “Zaman, kozmik bir unsur olmanın ötesinde bir şeydir. Müstakil varlığı ve etkinliği olan bir olaylar zinciri (hadisât)’dir. Başlı başına bir güç, bir kuvvettir. İnsanın üstündedir. Onun bilhassa en büyük hususiyeti, geçici olmasıdır. Şair, onun geçicilik seyrini müsbetten menfiye doğru çizer; iyiden kötüye, tatlıdan acıya, güzelden çirkine (Tolasa, 2001: 424).” Uysal (1964), Divan edebiyatında felsefî derinlik içeren bir zaman arayışında bulunmanın beyhude olduğu; bütün Divan edebiyatında zamanın bir dönme hareketi olarak düşünüldüğü görüşündedir.

Bu bilgilerden hareketle felsefî yaklaşımların, zamana hareket etme noktasında anlam vermeye çalıştığı görülür. Tanrısal boyutta ise zamanın insan hayatı ve kaderi üzerinde etkisinin ön plana çıktığı dikkati çekmektedir. Bu bağlamda, Şeyhülislâm Yahyâ’nın gazellerinde yer alan zaman mefhumlarının hangi açıdan ve nasıl ele alındığı bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Klasik üslubun 17. yüzyıldaki temsilcisi Şeyhülislâm Yahyâ’nın, gazellerinde zaman ve zamana dair unsur ve kavramların kullanımları şöyledir:

Genel Anlamda Zaman Mefhurları

Rüzgâr: Farsça zaman, vakit anlamına gelir. Klasik Türk şiirinde yel, bâd anlamıyla birlikte kullanımı yaygındır. Şeyhülislâm Yahyâ, gazellerinde rüzgâr kelimesinin bu şekilde kullanımına yer vermiştir. Rüzgârın bitkilere etkisi, toz kaldırması, kapıları hareket ettirmesi üzerine kurulan beyitlerde zamanın insan üzerindeki etkileri işlenmiştir.

Haksızlık ve zulüm rüzgârlarının esmesiyle birlikte rahat ve huzurlu zamanların geride kaldığından yakındığı beytinde Şeyhülislâm Yahyâ, zamanın sert esen rüzgârların gül bahçesini dağıtması gibi, şairin emel ve beklenti bahçesini dağıttığını dile getirir. Rüzgârın esip geçmesi ile insan hayatının kısılığına vurgu yapan şair, güzel günlerin de çabucak geçtiğini “dirîğ geçti ömr gibi rüzgâr-ı ferah” şeklinde ifade eder. Burada, insanın güzel ve ferah zaman algısı ile zor ve sıkıntılı dönemlerdeki zaman algısı arasındaki zıtlık kendini göstermektedir.

Tagıtdı gülşen-i âmâli tünd-bâd-ı sitem

Dirîğ geçdi ömr gibi rüzgâr-ı ferah

Şeyhülislâm Yahyâ, g. 40/3

Rüzgârın tozu havaya kaldırmasından yola çıkarak yazdığı beyitte şair, gönlünün içine toz dolmaması için ümit kapısını duvar etmesini kendisine öğütler. Zaman, tıpkı şiddetle esen yelin hanelerin içini tozlandırması gibi insanların içini olumsuz duygularla doldurmaktadır. Zamanın getirdiği olumsuzluklardan korunmanın yolu ümitli olmaktan geçmektedir. Buradan, şairin yaşadığı devre dair beklentilerinin gerçekleşmediğini ancak yine de ümidini kaybetmemeyi tercih ettiğini söylemek mümkündür.

Rüzgârundan der-i ümmîdi dîvâr ide gör

Konmasun dîrsen derûn-ı hâtıra Yahyâ gubar

Şeyhülislâm Yahyâ, g.47/5

İnsanın iç dünyası ile dış dünyayı görmesi ve yorumlaması şeklinde karşımıza çıkan aşağıdaki beyitte, gönüller şen ve mutlu olmadıktan sonra baharın bir anlamı yoktur diyen şair, zamanı gönlündeki mutsuzluğun müsebbibi olarak göstermektedir. Sert esen rüzgârın tabiatı olumsuz yönde etkilemesinden hareketle yaşadığı çağdan şikâyetini dile getirir. Şair, iç dünyasında mutsuz olduktan sonra dış dünyanın bir anlamı olmadığını vurgulamaktadır.

Açılmayınca gönüller bahârdan ne biter

Bu şiddet üzre olan rüzgârdan ne biter

Şeyhülislâm Yahyâ, g.51/1

Zaman değişkendir ve insan hayatında pek çok dönüm noktasında etkindir. Sürekli bir değişim halinde olan zaman içinde insan, yaşadığı dönemin olumlu veya olumsuz etkilerine kendini kaptırmamalıdır. Zaman içinde her şey değişir ve tam tersi duruma gelir. Şair bu durumu “Düşmanlar sahip oldukları imkânlardan ötürü gururu bir tarafa bıraksınlar; zaman mutluluk kapısını bazen açar bazen kapar.” diyerek dile getirmiştir.

Adû gurûrı kosun rûzgârdur Yahyâ
Der-i sa'âdeti gâhî açarsa gâh kapar
Şeyhülislâm Yahyâ, g.90/5

Dehr: Zaman anlamı ifade eden bir kavramdır. Ancak, Şeyhülislâm Yahyâ'nın gazellerinde geçen dehr kelimesi, 'gam-ı dehr, gülşen-i dehr, gülzar-ı dehr, dehr mihmanesi, cevr-i dehr tamlamalarıyla dünya, cihan, âlem anlamında kullanılmıştır. Bu haliyle hem zamana hem de mekâna işaret etmektedir.

Gülşen-i dehr tamlamasıyla dünyayı gül bahçesine benzeten şair, bu bahçeden bir goncanın onun için yeterli olduğunu; başka isteyen olursa deste deste gülleri vermesini bahçıvandan istemektedir.

Gülşen-i dehrden yeter bana o gonce bâgbân
Yok dime isteyenlere gülleri deste deste vir
Şeyhülislâm Yahyâ, g.109/2

Bezm-i eleste gönderme yapılan ve dünyanın misafirhaneye benzetildiği beyitte, daha dünya kurulmadan aşkın gam ve derdinin cana konduğu ifade edilmektedir.

Şâh-râh-ı aşkda cânâ konardı derd ü gam
Dahı bünyâd olmamışdı dehr mihmân-hânesi
Şeyhülislâm Yahyâ g.438/4

Ömür/Hayat: Bir başlangıç ve sona sahip olan süreyi ifade eden ömür, özellikle idrak sahibi insan için ayrı bir anlam ifade eder. Doğum ve ölüm arasındaki bu zaman dilimi, insan için müphem bir süredir. Bu süre sonunda insanoğlu eserleri ile ya hatırlanmaya devam eder ya da unutulur.

Şeyhülislâm Yahyâ, ömür kelimesine daha çok Sultan Ahmet, IV. Murat ve Genç Osman için yazdığı gazellerinde yer vermiştir. Dua içerisinde yer alan bu kelime, dua edilen kişinin ömrünün uzun olmasına yöneliktir. Bunun dışındaki kullanımlarda ise şairin hayatının boşa geçmesi, bir sonu olması, kısalığı, yeniden hayat bulmak, ömrünü uzatmak ve ölümsüzlüğü yakalamak üzerinedir.

İnsanın hayatını bir emele bağlaması ve ömrünü bu uğurda geçirmesini ele alan şair, sinesini tuzak kurulan bir yere benzetir. Sine tuzak yeri, elifler tuzak ve dağlar birer tohumdur. Ancak, bu tuzak avlanması mümkün olmayan Hüma kuşu içindir. Başına gölgesinin düştüğü kişinin şansının yaver gideceğine inanılan Hüma kuşundan hareketle beklentilerinin olduğu işaret eden şair, gerçekleşmeyen bir hayalin peşinde harcadığı ömrüne ah etmektedir.

Dâğlar dâne elifler dâm sînem dâmgâh
Sayd olunmaz bir hüma fikriyle ömrüm geçdi âh
Şeyhülislâm Yahyâ, g.312/1

İnsanın hayata dair emel ve isteklerinin sınırı yoktur. Ne var ki hayat bunlardan sadece bir kısmını gerçekleştirme imkânı verir. Şair bu durumu, 'emeller çoktur, bu da iyi bir şeydir fakat hayat kısa olmasaydı' şeklinde dile getirir.

Nahl-i emel ne denlü bülend olsa hûb idi
Dest-i hayât u kadd-i bekâ kûteh olmasa

Şeyhülislâm Yahyâ, g.314/2

Yine insan hayatının bir amaç ve emel uğruna geçmesini ele alan şair, geriye dönüp baktığında elde hiç bir şeyin olmadığını görür. Şair, sevgilinin bulunduğu yere ulaşmak için ömrünü harcamıştır. Fakat sevgilinin kapısında toprak olmaktan başka bir şey elde edememiştir.

Ser-i kûyına irdüm nakd-i 'ömri gerçi harc itdüm
Cihânda bana da hâk-i der-i yâr oldıgum kaldı

Şeyhülislâm Yahyâ g.436/3

Hayat, insana bahşedilmiş en büyük hediyedir ve ölümlle sonlandığında geri dönüşü yoktur. Klasik Türk şiirinde aşklar sevgili için harcadıkları ömürlerinde, bir kere bile sevgiliden lütf görmeden ömürlerini geçirirler. Şair bu durumu, 'aşk ölülerine yeniden hayat vermek mümkün değildir; biz öldükten sonra sevgilinin bizi lütufla yâd etmesinin bir anlamı yoktur' şeklinde dile getirerek, yaşarken görmediği lütfun öldükten sonra gösterilmesinin beyhude olduğunu ifade etmektedir.

Hayât-ı tâze virmek denlü vardur mürde-i aşka
Cevânı lutf ile yâd itdiginden bir haber virmek

Şeyhülislâm Yahyâ, g.205/2

Başka bir beyitte zor ve sıkıntılı günlerin ardından gelen ferahlığı ifade etmek için 'taze hayat bulmak' ifadesini kullanan şair, sonbahar ve kış mevsimlerini atlatarak bahar mevsiminde doğanın yeniden canlanışının tasvirini yapar. Burada 'taze hayat bulmak' ile bahar mevsimiyle birlikte yeniden doğuşa ve arınmaya yönelik inanışa gönderme yapmaktadır.

Hayât-ı tâze buldı yine âlem nev-bahâr oldı
Güzellendi çemen bir lâle-hadd ü gül-izâr oldı

Şeyhülislâm Yahyâ, g.391/1

Yaşanılan mekânın havasının ve suyunun kalitesinin insan hayatını uzattığına dair var olan görüş, şairin Sultan IV. Murat için yazdığı gazelde yer almaktadır.

Zehî cây-ı ferah-bahş safâ-güster hayât-efzâ
Nebâtından yese bir mürğ ola ol tûtî-i gûyâ

Şeyhülislâm Yahyâ, g.15/1

Şair, hayatın bir sonu ve vadesi olduğunu ise hat sanatına ait talik terimini tevriye yoluyla işleyerek ele almıştır. Sevgili, aşığa dudacağının lalinden bir buse vermeyi yine ertelemiştir. Ancak hayat vadesi olan bir süredir ve şair bu sürenin yetmeyeceğinden endişe etmektedir.

Bûse-i la'l-i lebin hattına ta'lik itmiş
Ömr-i Yahyâ bize ol va'deye mühlet mi virür

Şeyhülislâm Yahyâ, g.107/7

Vakt: Zaman, devir, belirlenmiş bir zaman dilimi anlamlarına gelen vakit, Şeyhülislâm Yahyâ'nın gazellerinde vakt-i gül, vakt-i tarab, nakd-i vakt, vakt olur, vakt-i safâ, pâdişâh-ı vakt, vakti geçmek, vakt-i telâkkî, vaktidür şeklinde kelime ve kelime gurupları halinde yer almaktadır. Vakt-i gül, vakt-i safâ ve vakt-i tarab ile kastedilen bahar mevsimidir. Nakd-i vakt, zamanını bir işe ayırmak; vakt-i telâki, belirlemiş bir zamanı; padişah-ı vakt, bir devri; vakt olur, belirli bir düzende giden şeylerin bir gün değişeceği; vakti geçmek, bir şeyin süresinin bitmesi ve vaktidür ise bir şeyin tam zamanı anlamında kullanılmıştır.

Olay ve durumların zamanla değiştiğini vurguladığı beyitte şair, bir gün kendisinin el üstünde tutulacağına değinir. Fakat bu kıymet yaşarken değil, toprak olduktan sonra rintlerin elinde sağar; zahitlerin elinde tespih olarak göreceği bir kıymettir.

Tütüyâdan topragum vakt ola tercîh ideler
Rindler sâgar düzüp zühhâd tesbîh ideler

Şeyhülislâm Yahyâ, g.70/1

Baharın gelişyle, doğayla beraber insanın içinin açılıp canlandığı bir zamanda şair, kendisinde bu canlılığa karşı bir meyil olmayışına hayret etmektedir.

Vakt-i gül sâkî-i gül-ruh gül gibi tab'-ı latîf
Senden ey Yahyâ mey-i gül-gûna istignâ 'aceb

Şeyhülislâm Yahyâ, g.16/5

Şair, içinde bulunduğu zamana dair memnuniyetsizliğini gönlüne seslenerek dile getirir. Eğlencenin vakti geçmiş, kadehin devri dönmüş ve mutlu olunamayan bir döneme denk gelmiştir. Şairin gönlünde şimdiki zamana karşı hoşnutsuzluk, geçmiş zamana yetişememiş olmanın burukluğu vardır.

Vakti geçmiş ayş u nûşun devri dönmüş sâgarun
Hazz olunmaz bir aceb devrâna geldün ey gönül

Şeyhülislâm Yahyâ, g.217/4

Zamanın bilinmeyen ve sürprizlere gebe olan kısmı gelecektir. İnsan, geçmiş ve şimdiden ziyade geleceğe dair umutlar besler, beklenti içerisine girer. Klasik Türk şiirinde aşğın gelecek zamanda gerçekleşmesini umduğu yegâne ümidi vasıldır. Fakat bu beklenti bir türlü gerçekleşmez. Şair, gerçekleşmeyen bu beklentisini 'vakit olmadı mı' diye sorarak geçen sürenin uzunluğundan doğan sabırsızlığını, hayal kırıklığını dile getirmektedir.

Ol dem degül midür ki ese rûzgâr-ı vasl
Vakt olmadı mı kim ire fasl-ı bahâr-ı vasl

Şeyhülislâm Yahyâ, g.232/1

Zaman: Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı'nda zaman, "bir, nice, az, çok, her" sıfatları ile belli bir süreç belirtmek için kullanılmıştır. Örneğin; pervane gibi sevgilinin ışığında kol ve kanadını yakan aşğın, bu yanmadan dolayı çektiği acıyı belli etmemek için yaraları iyileşene kadar bir süre sabır ve sükûn içinde olmaya ihtiyacı vardır.

Şem'üne pervâneveş bâl ü perüm yandı çün
Lâzım olan bir zamân sabr u sükündür bana

Şeyhülislâm Yahyâ, g. 8/3

Şeyhülislâm Yahyâ bir başka beytinde içinde bulunduğu durum sonucunda zamanın uzunluğunu 'çok zaman' kelime grubu ile belirtir. Çin ve Rum ülkeleri üzerinden tevriye yoluyla sevgilinin saç ve yüzüne gönderme yaparak, uzun zamandır sevgilinin yüzünü gören aşğın günlünün biraz da sevgilinin saçını görmeyi arzu ettiğini dile getirir.

Hat-ı ruhsârının sevdâsın itse dil ba'îd olmaz
Biraz da Çini görsün çok zamândur seyr-i Rûm eyler

Şeyhülislâm Yahyâ, g.89/3

'Her zaman' kelime grubu, kesintisiz süre, sık sık, daima anlamına gelecek şekilde gazellerde kullanılmıştır. Şair, sevgilinin tatlı sözleri karşısında ab-ı hayatın ve Hızır'ın sürekli bir kıskançlık içinde olmasını temenni eder.

Çeşme-i hayvânun agzı suyun akıtsun sözün
Hızır işitsün anı Yahyâ her zamân reşk eylesün

Şeyhülislâm Yahyâ, g.284/5

Bir şeyin sürekli olmayacağına vurgu yaptığı beyitte şair, 'sürekli ayrılık olmaz bazen kavuşma da olur' diyerek mevsimler üzerinden zamanın döngüsel oluşuna değinir. Nasıl ki dünyanın yazı ve kışı var ise aşkın da ayrılığı ve kavuşması vardır.

Her zamân sûz-ı firâk olmaz visâl irdi açıl
Alem-i aşkun da ey Yahyâ kışı var yazı var

Şeyhülislâm Yahyâ, g.102/5

Zamanın geçici ve değişken oluşuna değindiği beytinde şair, naz ve niyaz etmeyi "şimdilik"; sefa demlerinin olmadığı zamanları "nice zaman" zarflarıyla birlikte kullanmıştır. Böylece mutlu ve huzurlu zamanların kısa, dertli ve çileli zamanların ise uzun oluşuna işaret ederek kişinin içinde bulunduğu ruhsal durumun zamanın algılanışı üzerindeki etkisine değinmiştir.

Şimdilik bülbül ü gül nâz u niyâzı komasun
Bu safâ demlerini bulmayalar nice zamân

Şeyhülislâm Yahyâ, g.294/4

Zaman kelimesinin yaşanılan devir, çağ anlamında kullanımı şairin övgüde bulunduğu padişahlar münasebeti ile gazellerde yer alır.

Zamânında degül her gûşe hây u hûydan hâli
Civân-ı fitne-cû mahbûb-ı şeh-r-âşûbdur bayrâm

Seher yazmagiçün evsâf-ı Sultân Ahmedi Yahyâ
Güneşden zer varak peydâ ider zer-kûbdur bayrâm

Şeyhülislâm Yahyâ, g.245/4-5

Zamanla gelen değişime değindiği bir beytinde şair, varlıkların yaşadığı değişimi hayal fanusuna benzeterek yapraklar üzerinden dile getirir.

Evrâk döner řevk ile fânûs-ı hayâle
Seyr it ne suret zâhir olur devr-i zamândur

Şeyhülişlâm Yahyâ, g.83/5

Zamanın insanlara fırsat sunan bir kavram olarak ele aldığı beyitte şair, ‘fırsat varken işret zamanını kaçırmak olmaz; her zaman meclis hazır ve her zaman elde kadeh olmaz’ demektedir. Her şeyde olduğu gibi meclisin hazır ve nazır oluşunda da süreklilik yoktur.

Zamân-ı işreti fevt itmek olmaz fırsat eldeyken
Hemişe meclis âmâde hemişe elde câm olmaz

Şeyhülişlâm Yahyâ g.140/2

Şair, zamanın sürekli bir değişim halinde olduğunu baharın gelişi ile işler. Bahar, zorlu bir mevsim olan kıştan sonra yeniden canlanmayı ve mutluluğu temsil eder. Nergis çiçeğinin açması ise bir bahara bakar. Zaman gelir, her şey değişir kış bahara, bahar kışa döner.

Zamân gelür yine zerrîn kadeh alur eline
Çemende nergis-i şehlâ hemân bahâre bakar

Şeyhülişlâm Yahyâ, g.72/2

Geçmiş zamanları ‘eski zaman âlemi’ şeklinde tanımladığı beyitte şairin görmemiş ama duymuş olduğu eski zaman meclislerine karşı bir merakı ve bu âlemleri kaçırdığına dair pişmanlığı yoktur. Bu meclislere dâhil olamamıştır ama meclisin özü olan câmını görmüştür.

Reşkimüz kalmadı hiç eski zamân ‘âlemine
Câmını gördün a irişmedün ise Cemine

Şeyhülişlâm Yahyâ, g. 349/1

Şeyhülişlâm Yahyâ çağdaşlarından bahsettiği beytinde, zamanında naz edecek can dostu bir insan bulamamaktan yakınır.

İhvân-ı zamândan seni Yahyâ bir anar yok
Nâz eyleyecek âdeme ahbâb mı kaldı

Şeyhülişlâm Yahyâ, g.423/5

Dem/Lahza: Dem kelimesi zaman, çağ ve an almalarına gelirken; lahza sadece an anlamında kullanılmaktadır. Bu kelimeler, zamanın en kısa parçasına işaret eder. Gönül alan sevgilinin gözleri hasta olduğu için, hasta gönüllü âşıklara bir an bile rahat nasip olmamıştır. ‘Bir lahza’ ile şair, âşıkların içinde bulunduğu durumun hiç değişmediğini vurgular.

Nergisleri dil-dâruñ mādâm ki ola bîmâr
Bir lahza müyesser mi dil-hastelere râhat

Şeyhülişlâm Yahyâ, g.25/4

Yine sevgilinin âşık üzerindeki etkisinin işlendiği beyitte, sevgilinin al yanaklarının aşkı, aşğın gönlüne düşmüştür; bunun için aşğın gönlü her an bahar olsa buna şaşılmaz.

Gül-ruhların mahabbeti düşdi derûnıma
Her dem bahâr olursa nola bâğ u râğ-ı dil

Şeyhülislâm Yahyâ, g.218/2

Kozmolojik Zaman Mefhurları

Felek: Gökyüzü, sema anlamına gelen felek, zamanın tayini ve taksiminde esas alınmaktadır. Felek, Şeyhülislâm Yahyâ'nın gazellerinde geleneksel kullanıma uygun olarak engelleyici, kinci, döneke, ikiyüzlü gibi olumsuz vasıflarla ele alınmıştır. Âşıklardan öç ve intikam alma peşinde koşan biri olarak nitelendirilir. Geçip gittiği süre boyunca âşık üzerinde olumsuz izler bırakır. Öyle ki, âşık sadece seher vaktinde görünen hilale döner. Her gece bir gam ile aşğın gönlünü yoklar.

Zeval ve felek kelimeleri ile mısralarını başlattığı beytinde felek, gönül ehlilerin gam çekmesi için gerekli gücü bularak yaşaması için güneşe nimet verdiren art niyetli biri olarak kişileştirilmiştir.

Zevâli gussasın çeksün diyü ni'met virür yohsa
Felek ehl-i dilün sanman ki mesrûr oldugın ister

Şeyhülislâm Yahyâ, g.57/4

Şair yaşadığı çağdan şikâyetini dile getirdiği beyitte, rûzgâr ve felek kavramlarını bir arada kullanmıştır. Rûzgâr, devir; felek, insan aleyhinde olan insanüstü bir güç anlamındadır. Bu yolla şair, yaşadığı devirde zevk ve sefa yaprağının ele geçmemesini, feleğin insanların mutlu olmasına müsaade etmemesine bağlanmıştır.

Bu rûzgârda bir berg-i ayş girmez ele
Felek müsâade itmezse bi-mürüvvet olur

Şeyhülislâm Yahyâ, g.60/3

Yıl: Dünyanın güneş etrafında tam dolanımı sonucu oluşan ve kozmolojik olarak en uzun süre olan yıl, gazellerde ifade edilen durumun uzunluğunu anlatmak için kullanılmıştır. Şairin yıl kelimesiyle birlikte kullandığı nice sıfatıyla sürenin uzunluğunu mübalağalı bir şekilde dile getirir.

Dünyanın bir gül bahçesine âşıkların bülbüle benzetildiği beyitte şair, en kısa süre olan ana karşılık gelecek şekilde nefes ve en uzun süre olan yıl arasındaki tezatlıktan faydalanarak, âşıkların yıllardır bülbül gibi ağladıkları bu dünyada bir nefes dinlemediklerini söyler.

Dirîgâ bir nefes dinlenmedik gülzâr-ı âlemde
Bu bağın nice yıldır bülbül-i nâlânıyız cânâ

Şeyhülislâm Yahyâ, g. 12/3

İnsanın içinde bulunduğu psikoloji ve bu psikolojinin zaman algısı üzerindeki etkisini göstermesi açısından dikkat çeken beytinde şair, ayrılık derdinin bir anı bin yıl gibi gelirken; kavuşmanın bin yılı ise bir an gibi gelmez der.

Nice yıl gibi gelür bir anı derd-i firkatün

Vaslunun bin sâli ammâ gelmeye bir dem gibi

Şeyhüslâm Yahyâ, g.420/6

Mevsimler: Yılın bölümleri ve yıldan sonraki en uzun zaman dilimi olan mevsimlerden ilkbahar, sonbahar ve kış gazellerde yer almaktadır. İlkbahar, nev-bahar, vakt-i gül, fasl-ı bahar kelime grupları ile hem mevsim olarak insan üzerinde yarattığı etkileri hem de aşğın gördüğü ve yüklediği anlam yönünden beyitlerde işlenmiştir. Ayrıca bahar mevsiminin gelişile kurulan işret meclisleri de beyitlerde konu edilmiştir.

Vakt-i gül sâkî-i gül-ruh gül gibi tab'-ı latîf

Senden ey Yahyâ mey-i gül-gûha istignâ 'aceb

Şeyhüslâm Yahyâ, g. 16/5

Şair, içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulabileceğine dair beslediği ümitlerini “Acaba gönül bağına iç açan bahar yeniden gelir mi ve bu ümit ağacı yine meyve verir mi?” diyerek dile getirmektedir.

Gelür mi yine gönül bağına bahâr-ı ferah

Verür mi bir dahi nahl-ı murada bâr-ı ferah

Şeyhüslâm Yahyâ, g.39/1

Yine şair, yaşadığı zamanın olumsuzluklarını bahar mevsimi üzerinden ifade eder. Şair, baharın gelişile güllerin açmasına, bülbüllerin ötmesine rağmen mutlu bir kişinin bile olmayışına hayret etmektedir. Çünkü bahar mevsiminin böyle olduğu daha önce hiç görülmemiştir.

Bülbüller öter güller açık şâd gönül yok

Hiç böyleliğin görmemişüz fasl-ı bahârun

Şeyhüslâm Yahyâ, g.197/2

Aşğın çektiği dert ve gamın sonu gelmeyeceği için bu halin baharı olmaz diyenlere karşılık şair, dağlarla çiçek açan vücudunu ve sarı yüzünü bu halin baharı olduğuna dair delil olarak gösterir.

Bahâr-ı âlem-i gam yok diyenler var ise Yahyâ

Vücûd-ı dâg-dârun ruy-ı zerdün anlara göster

Şeyhüslâm Yahyâ, g.45/5

Zaman, insanlara her zaman aynı fırsatları sunmaz; sunsa bile insanın bu fırsatı bir daha yakalama şansının olup olmayacağı meçhuldür. Bu yüzden insan, içinde bulunduğu anı yaşamalı ve güzel bir şekilde değerlendirmelidir. Bahar mevsimi bütün güzellikleri ile gelmiştir. Belli bir süre devam edecek olan bu zamanlar kaçırılmadan yaşanmalıdır.

Vakt-i güldür gelinüz fırsatı fevt itmeyelüm

Sanmanuz kim bize bâkî kala eyyâm-ı bahâr

Şeyhülislâm Yahyâ, g.52/5

Şeyhülislâm Yahyâ'nın gazellerinde sonbahar, sarı rengin bu mevsime hâkim oluşu, yaprakların dökülmesi, doğanın esen rüzgârlarla aldığı dağınıklığı ve perişan hali yönünden ele alınır. Ayrıca, insanın mutsuzluğu da bu mevsimle ifade edilir.

Sonbahar, kendinden önce var olan her şeyi değiştiren bir mevsimdir. Taze güller bahar mevsiminde şad ve hürrem yaşarken, sonbaharın gelmesiyle yapraklarını döker, perişan bir hal alır. Gül, destarını yerden yere çalarak hazan mevsiminden şikâyetçi olmaktadır. İnsan için düşünüldüğünde bu mevsim, şikâyet ve yakınma mevsimidir.

Destâr-ı perişânını yerden yere çaldı

Gülşende hazândan gül-i ter itdi tazallum

Şeyhülislâm Yahyâ, g.252/4

İçinde bulunduğu anı güzelleştirmek, zamanın akışına kendini kaptırmayıp o ana zihnindeki değeri vermenin insanın elinde olduğuna değinen şair, bahçedeki sarı yapraklar üzerine kadehin tortusunu döküp, hazan mevsimine ilkbahar hükmünü verelim diyerek bu düşüncüyü ifade eder.

Berg-i zer-i bâğ üzre döküp cür`a-i câmı

Gül mevsimi hükmin virelüm fasl-ı hazâne

Şeyhülislâm Yahyâ, g.325/3

Zaman hep ileriye doğru akar ve bunun sonucunda insan, bedensel olarak değişime uğrar. Bu nedenle insanın gençliğinden ve güzelliğinden dolayı gurura kapılmaması gerektiğini şair, “Yanağının gülü solar, sakın gururlanma; baharın ardınca gelen hazandır.” diyerek değinir.

Solar ruhun güli zinhâr olma gel magrûr

Gelen hazândur efendi bahârun ardınca

Şeyhülislâm Yahyâ, g. 370/3

Şair bir beytinde, zamanın insan ve doğa üzerindeki etkilerine değinir. Buna göre bahar mevsiminin gelişyle her yer güllerle dolmuş ve canlanmıştır. Ancak şairin mutluluk bahçesinde hazan yaşanmaktadır.

İrüp fasl-ı bahâr oldı yine her gülsitân hurrem

Benüm Yahyâ neşâtum gülşeni niçün hazân oldı

Şeyhülislâm Yahyâ,: g. 443/5

Kış mevsimi gazellerde Sultan Ahmed'in tahta geçmesini konu alan ve Bağdat için yazılan bir gazelde geçmektedir.

Geldi şitâda tahtına sultân-ı kâm-yâb

Gûyâ takaddüm eyledi tahvîl-i âftâb

İtdi bahâr 'âlemi hurşîd-i tal'atı

Nev-rûza kalsa olur idi hâlimüz harâb

Şeyhülislâm Yahyâ, g.18./1-2

Ay, Hafta, Gün ve Günün Bölümleri:

Otuz günlük zaman dilimi olan ay, gazelerde yer almazken, ayın bölümleri olan hafta bir kez geçer. Haftanın bölümü olan gün ve günün bölümleri subh, şeb, seher ise gazelerde sıkça kullanılmıştır.

Hafta, gelincik çiçeğinin yaşam süresini belirtmek yoluyla aşkın saklanamayacağını ifade etmek için bir kez kullanılmıştır.

Lâle dâğ-ı siyehin saklayamaz bir hafta
Âşık elbette ider sûz-ı derûnın izhâr

Şeyhülislâm Yahyâ, g.52/4

Gazelerde tekil olarak gün, çoğul olarak eyyâm kelimeleri kullanılmıştır. Âşık için cevır ve cefa ile geçen günler, bu dünyada bir şey elde edemeden zamanın geçmesine neden olmuştur.

Göz mi açdurdı bize cevır ü cefâ-yı eyyâm
Fikr-i bî-hâsıl-ı dünyâyla geçdi evkât

Şeyhülislâm Yahyâ, g.26 /4

Şeyhülislâm Yahyâ bir beytinde, klasik Türk şiirinde pek nadir karşılaşılan bir durum olarak sevgilinin aşığa lütuf göstermesini işlemiştir. Buna göre kavuşma sözünü yerine getiren sevgili, aşığa yeniden hayat vermiştir. Böylece zaman tersine dönmüştür ve bu defa rakip kıskançlıktan günde bin kere helak olmaktadır.

Va'de-i vasl eyleyüp lutf itdün ihyâ eyledün
Günde bin kerre adû ammâ helâk olmaktadır

Şeyhülislâm Yahyâ, g.58/3

“Tan yerinin ağarmasından biraz önceki zaman veya şafağın sökmek üzere olduğu seher vakti” (Kubbealtı: 2019) çeşitli yönleriyle gazelerde işlenmiştir. Seher vakti kuşların ötmeye başlamasından hareketle, aşığın temsilcisi olan bülbülün seher vakti ötüşü beyitlerde ön plana çıkarılmıştır. Âşık da bülbül gibi seher vakti uyanıktır. İkisi de sevgili için nağmeler düzmektedir.

Gülşende seher gûşuma bir nağme okundu
Gelmiş gibi vâdiye yine bülbül-i şeydâ

Şeyhülislâm Yahyâ, g.2/2

Gece boyunca rahatsızlığı yüzünden uyuyamayan hastanın bir an önce günün doğuşunu gözlemesi gibi sevgilinin saçına esir olan âşıklar, sevgilinin yanağını gözlemektedir.

Ruh-ı yâri esîr-i zülf olan dil-besteler gözler
Gice bî-hâb olup bîmâr olan dâ'im seher gözler

Şeyhülislâm Yahyâ, g.121/1

Günün karanlık bölümü olan gece gazellerde; sevgilinin saç, sevgilinin gelişle aydınlatıldığı ortam, ayın gece görünmesi, aşğın sevgiliden beklenti, dilek ve istekleri üzerine geçirdiği vakit, aşğın gamıyla baş başa kaldığı vakit şeklinde ele alınır. Süreklilik bildirmesi açısından ruz u şeb veya şam u seher olarak da kullanılır.

Yahyâ sularum şâm u seher gülşen-i derdi
Çağlar gice gündüz akar ırmaglarum var

Şeyhülislâm Yahyâ, g.116/5

Uhrevî Zaman Mefhumları

Kozmolojik ve genel anlamda kullanılan zaman mefhumlarının yanında uhrevî zaman mefhumları da gazellerde yer almaktadır. Ancak uhrevî zaman mefhumların kullanımı diğerlerine göre oldukça azdır.

“Allah’ın ezelde ruhları yarattıktan sonra, ‘Elestü bi-Rabbiküm: Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ diye sorduğu ve ruhların, ‘Belâ (evet), sen bizim Rabb’imizsin’ diye Allah’ı tasdik ettikleri ezeli meclisi (Kubbealtı, 2021)” her şeyin öncesinde var olan bir zamana işaret eder. Şeyhülislâm Yahyâ bu zamana gönderme yaptığı beytinde, ezeli bezminde sunulan aşk şarabının sarhoşu olduğunu, Kays’ın Mecnun olmasına Leyla’nın aşkından öte bir aşkın neden olduğunu dile getirir.

Ezeli bezmindeki câm-ı muhabbet mestisin Yahyâ,
Belâ-keş Kaysa Mecnûn olamaga Leylâ mıdır bâis

Şeyhülislâm Yahyâ, g. 33/5

İnsanlar ve dünya yaratılmadan önce şair, elest bezminin şarabıyla sarhoş olmuştur:

Neşvedâr itmişdi Yahyâ’yı mey-i bezm-i elest
Dahî peydâ olmadın ‘âlemde âdem neşvesi

Şeyhülislâm Yahyâ, g.404/5

Eskatolojik bir mahiyete sahip olan kıyamet gazellerde sevgilinin boyu ile alaka kurularak işlenmiştir. Kıyametin kopuşu ve kıyamet koptuktan sonra ölülerin mezarlarından çıkacağı inancı gazellere yansımıştır.

Bu âşûba mey-i la’lin midir sahbâ mıdır bais
Kıyâmet mi kopar ol kamet-i bâlâ mıdır bâis

Şeyhülislâm Yahyâ, g. 33/1

Ricâm oldur Hudâdan ol kıyâmet kaddi göstere
Şu dem kim gözüm açup turam ey Yahyâ mezârumdan

Şeyhülislâm Yahyâ, g. 280/5

Şair, ahiret gününde sorulacak hesaba işaret ederek sevgiliden kendisini o zamana bırakmamasını; dünyada iken karşılığını vermesini ister. Aksi halde bu dünyanın karşılığı ahirette sorulur.

Sonra ferdâ-yı kıyâmetde cevâb isterler
Salma bî-çâreni ey şâh-ı kerem ferdâyâ

Şeyhülislâm Yahyâ, g. 363/3

Sonuç:

Şeyhülislâm Yahyâ'nın gazellerinde zaman mefhumları sıkça kullanılan unsurlar arasında yer almaktadır. Bu kullanımlar, zaman felsefesiyle etkileşen bir nitelikten ziyade zamanın, insan hayatına etki eden, yön veren, insan iradesi dışında gerçekleşen bir unsur olması sebebiyledir. Felek, rüzgâr, devr kavramları ve mevsimler üzerinden zamanın insanda fiziksel ve ruhsal anlamda yarattığı olumlu ve olumsuz etkiler işlenmiştir. Mevsimler üzerinden döngüsel zamana vurgu yapılır. Yeniden doğuşu ve arınmayı temsil eden bahar mevsiminde hem şairde hem de yaşanan çağda bir neşe belirtisi olmayışı sıkça işlenir. Böylece, tüm insanlık tarihi boyunca mutluluğun simgesi olan bahar üzerinden yaşanan devrin olumsuzlukları eleştirilir. Bu bağlamda felsefi temelli bir zaman anlayışından ziyade, kültürel motiflere dönüşen mitoloji temelli bir zaman anlayışının Şeyhülislâm Yahyâ'nın gazellerine yansıdığı söylenebilir.

Şairin, zamanın algılanışında ruh dünyasını ön plana çıkardığı görülür. Örneğin, sevgiliden ayrı geçen bir an bir yıl gibiyken, sevgiliyle geçen bir yıl bir an gibidir. Bazı beyitlerinde geçiciliğinden dolayı zamanı yiyip içerek değerlendirmek şeklinde bir tavır takındığı görülür. Genel olarak zamanın sürekli bir değişim halinde olduğunu vurgulayan şair, hiç bir şeyin aynı kalmayacağı görüşünü gazellerinde sıkça işlemektedir. Öyle ki sevgili ve âşık arasındaki münasebetin bile değiştiği görülür.

Bezm-i elest, kıyamet ve ahiret kavramları ile uhrevî zaman anlayışı da gazellerde işlenen bir diğer konudur. Bezm-i elest ile yaratılışa, kıyamet ile evrenin yok oluşuna ve ahiret ile yeni, sonsuz bir zamana değinilir. Dinî-tasavvufi bağlamda zaman bu kavramlar ile verilir. Uhrevî zamanda başlayan insanın yolculuğu yine uhrevî bir zamanda biter. Başlanılan noktaya geri dönülen döngüsel bir zaman çizilir. Böylece dünyevî zamandan önce ve sonra var olan bir zamanın varlığı gazellerde kendini göstermektedir.

Kaynakça

- Çavuşoğlu, Mehmet (1971). Necâti Bey Divanı'nın Tahlili. İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Doğan, Ali (2010). Enderunlu Vasıf Divanı'nda Zaman. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekber, Enveri (2019). Eski Türk Kültüründeki Döngüsel Zaman Üzerine. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi. Cilt: 12, Sayı: 26, s.292-304.
- Eliade, Mircea (1994). Ebedî Dönüş Mitosu. Ankara: İmge Yayınevi.
- Eliade, Mircea (2019). Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 2. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Güven, Hikmet Feridun (1988). Hayretî Dîvânı'nda Kozmik Âlem ve Zaman. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılınç, Abdühakim (2007). Fuzulî'nin Türkçe Divanı'nda Zaman. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kızıl, Hayrettin (2013). "Zurvanizm'in Kuruluşu ve Sasaniler Dönemindeki Etkileri." EKEV Akademi Dergisi. S.56, s. 295-310.
- Kurnaz, Cemal (1996). Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlili. İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Kutluer, İlhan (2013). "Zaman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. s. 111-114. Ankara: TDV Yayınları. Erişim: 25 Kasım 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zaman>,
- Küçük, Osman Nuri (2002). "Zaman Düşüncesinin Tasavvufî Açılımı". Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi. S.9, Ankara, s.221-238.
- Massignon, Louis. (2003). "İslam Düşüncesinde Zaman." Çev. Muhsin Akbaş. Ankara: AÜİFD. C. XLIV. S. 1, s. 415-421.
- Oktav, Cenker ve Taslaman, Osman Caner (2017). "Felsefe Tarihinde Zaman Düşünceleri." Kader. C.15, S.3, s. 718-742.
- Ögel, Bahaeddin (2003). Türk Mitolojisi. C. II. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sefercioğlu, M. Nejat (2001). Nev'î Divanı'nın Tahlili. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şeyhülislâm Yahyâ, Dîvân, Haz. Hasan Kavruk. Kültür ve Turizm Bakanlığı (-kitap), www.kulturturizm.gov.tr.
- Tolasa, Harun (2001). Ahmet Paşa Divanı'nın Tahlili. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Uysal, Ahmet E. (1959), " Bazı Eski Edebiyatlarda Zaman Telâkkileri". Ankara: Ankara Ü. Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi, , S.,1-2, Mart- Haziran, s. 173-208.

Uysal, Ahmet E. (1964), “Edebiyat Açısından Doğu Ve Batı Mistisizminde Zaman Düşüncesi”. Ankara: Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi S. 1-2, Ocak-Haziran, s.71-99.

Yerlikaya, Kübra (2008). Şeyh Galib Divanı’nda Zaman. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

<http://www.lugatim.com/s/seher>. Erişim: 11Aralık 2019.

<http://lugatim.com/s/zaman>. Erişim: 07 Mart 2021.

<http://lugatim.com/s/BEZM>. Erişim: 07 Mart 2021.